

КРАЄЗНАВЧА МОЗАІКА

З НОТАТОК ПРО ПРАДІДА О. П. ДОВЖЕНКА—

ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА

У ті грізні зимові дні Велика Вітчизняна війна стрімко повертала голоблі на Захід. Радянська Армія звільняла окуповану ворогом Україну. Живі зустрічали живих, Уклонялися пам'яті тих, хто загинув у фашистських катівнях.

У визволеному Києві розшукав свою матір і Олександр Петрович Довженко. Звідти він привіз її до себе в Москву. А вже 15 грудня 1943 року занотував:

«Сьогодні мати довго розповідала про батька, діда, прадіда, прабабу...».

То була її гірка сповідь про тяжке минуле. Те минуле, в якому всі Довженкові предки «прожили свій вік нещасливо».

Видатний український митець тоді вже думав про написання автобіографічної кіноповісті і, слухаючи розповідь матері, немовби воскрешав у пам'яті історію свого роду.

Прадід Тарас теж займав у ній своє місце...

Дід, прадід, предки Григорій, Карпо — звідки вони, якого, так би мовити, кореня? У творчій спадщині Олександра Петровича відповіді на це не знаходимо.

Зате дає її відомий дослідник народної культури північно-східної України Ю. С. Виноградський. За його свідченням, предки Олександра Петровича прибули в Сосницю з Полтавщини.

Услід за Юрієм Виноградським сучасні довженкознавці С. П. Плачинда, В. Г. Дончик, С. Л. Коба та інші стверджують, що сталося це на початку XVIII століття. Саме тоді, коли люdnість Сосницького повіту тісно пов'язувала свої економічні проблеми з півднем Чернігівщини та Полтавщиною.

Туди на продаж відправлялися дошки, різноманітний посуд, а звідти на північ замість сохи поволі наближався залізний плуг, появлялися сільськогосподарські машини, знаряддя.

Центром виробництва дерев'яного посуду було в Сосницькому повіті село Тихоновичі. Чумаки, які приїздили з Полтавщини, там за овес і сіль щороку вимінювали близько тисячі возів дерев'яного посуду, джки, ночви, ковганки, барила, колеса, дошки. Деякі з чумаків, улодобавши Придесення, оселилися в цих краях. Отже, в тому числі був хтось і з предків Довженка. А найдавніший — Карпо, що про нього збереглися записи в документах — народився в Сосниці не пізніше 60-х років того ж таки XVIII століття.

У світлі цього існує досі твердження О. Т. Гончара, що «Довженко і рід його, починаючи від далеких пращурів, — типові сіверяни» і що вони «могли бути дружинниками князя Новгород-Сіверського», відверто кажучи є нічим іншим, як усього лиш літературно-художнім домислом.

За тими ж документами, син Карпа Довженка Григорій народився в 1786 році. А Григорійів син Тарас — у 1812-у.

Сини Григорія, внуки Карпа мешкали в Сосниці якраз у тій її частині, де жили чумаки Павло, Мусій, Митрофан та інші Довженки. Називалась вона Покровським Заріччям. Там проходив шлях на Борзну. Ним чумаки виїздили на південь.

Отже, Тарас Григорович, так би мовити, зарічанський. Хоч є відомості, що спочатку він жив на В'юнищі, потім переїхав на Заріччя».

Від Тараса бере початок і сосницьке прізвисько всіх Довженків — Тарасовичі.

«У той час...», — читаємо спогад С. О. Литовчика, — Довженків ніхто на прізвище не називав. Спитай: де живе Семен Довженко? Довго думатимуть, а то й не скажуть».

А спитай: де живе Тарасович Семен (син Тараса — В. П.) чи Тарасович Петро (син Семена — В. П.)? Кожен скаже».

За наявними свідченнями, портретні риси прадіда Олександра Петровича Тараса вимальовуються вже на період його глибокої старості. Було йому тоді років дев'ятьма чи сто. Був він весь білий, середній на зріст, рівний, тонкий. Мав сиву вицвілу бороду, привітні очі, натружені з мозолями руки. Ті руки, які «нікому й ніколи не заподіяли зла на землі, не вкрали, не вбили, не одняли, не пролили крові, а «знали труд і мир, щедроти й добро».

Взимку прадід не виходив з хати. Зате влітку часто й подовгу сидів під грушею, або ж грівся під сонечком на траві.

Носив він, пригадують, подертий картуз чи шапку, драні чоботи, постолі, старі розтопані валянці, штани з пофарбованого полотна. Мав овечий кожух.

На Заріччі була в Тараса стара велика хата з двома коморами, садок, близько десятині землі. Взимку хату й хліви заносило снігом, а весною — заливало водою. Після води хата сохла все літо, і внизу її стінах постійно росли гриби.

Прадід Тарас був чудовим оповідачем. Як домашній наставник, він відіграв неабияку роль у дитинстві Сашка. На відміну від народних утішок пісенного типу, його численні усні примовляння, що мали розмовно-заспокойливий характер, постійно заворожували малого.

Звернімось до «Зачарованої Десни».

«— Цить Сашко, не плач, — приказував мені прадід Тарас, — пише О. П. Довженко, — коли я починав чогось там ревти, — не плач, дурачок. Приклепаємо косу, та поїдем на сінокіс на Десну, та наловимо риби, та наваримо каші.

І я примовкав, а Тарас тоді, дідів батько, брав мене на руки і розповідав про Десну, про трави, про таємничі озера — Дзюбине, Церковне, Тихе, про Сейм. А голос у нього був такий добрий і погляд оцей, і величезні, мов коріння, волохаті руки такі ніжні...

І я — читаємо далі, — тихенько, самими кінчиками пальців, одривався од землі і зразу ж опинявся на Тихому, на Церковному, на Сеймі. Це були найкращі в світі озера й річки».

Прадід, як бачимо, вміло пробуджував у Сашкові любов до природи, до її таємниць і дивної неповторної краси. І хоч мати іноді дорікала, що «колись давно, ще за старих часів», змій носив уночі йому гроші в трубу, хлопець ніколи не пов'язував з його образом якихось нечистих сил. Він твердо вірив у Тарасову ширість і благородність, у непричетність до міфів своєї забобонної матері.

У «Зачарованій Десні» Сашків прадід Тарас, мабуть, тому й виступає як уособлення народної мудрості, душевної щедрості і простоти.

Прадід був чумаком, знав багато різних чумацьких історій, а, крім усього, був охочий до співу. Отже, постійно викликав до своєї особи неабиякий інтерес.

З сусідами і своєю дружиною Марією жив мирно. Любив господарство, худобу, землю. На Заріччі мав дві корови, коней, свиней. Все збирався добре пожити в достатку, але так сіромаха й помер у старій своїй домотканій свиті, не розбагатівши.

Маючи двох синів — Семена й Самійла, Тарас Григорович тривалий час жив з ними під одним дахом і тільки згодом, вже як женився й молодший, відділив старшого — допоміг Семену побудуватись на В'юнищі.

В'юнище, що взяло собі назву від річки В'юнки, нині злилося з Сосницею. А тоді вважалось окремим населеним пунктом — передмістям повітового центру. І в ньому, поблизу давно відомих сосницьких п'яти кутів, з'явилась немудра селянська хата, що виросла, «як печериця, між грушею і погребом».

«Не змовчалися в ній ніхто й ніколи заволодівати світом, — напише потім про цю оселю О. П. Довженко, — чи поневолювати сусіда, не було в ній бучних бенкетів, ні великих урочистих зустрічей, не грали органи, ні оркестри в її тісних стінах і не засідали далекорозумні дипломати. Не було в ній, будемо говорити, щастя, не було тривалих радощів. А було в ній плачу і смутку багато і вельми багато журби...».

У тій хаті й народився свого часу видатний український митець.

Прадід подеколи жив там у сина Семена. Але найбільше йому подобалось на Заріччі.

За існуючими відомостями Тарас Довженко майже нічим не вирізнявся серед інших сосницьких старожилів. Ні багатством, ні розумом, ні хоробрістю. Зате, будучи втіленням совісті й честі роду, він глибоко поважав людей, а люди віддячували йому тим же.

Ця риса передалася в спадок і його великому внукові, геніальному автору «Зачарованої Десни».

Віталій ПРИГОРОВСЬКИЙ.